

Priestertekort / Kerk duwt leken van het altaar

door Marc van Dijk

25 maart 2006

Vanwege het priestertekort neemt in katholieke kerken het aantal zogeheten woord- en communiediensten – vieringen zonder priester – sterk toe. De kerkleiding is er niet blij mee en zet pastoraal werkers soms zonder omhaal aan de kant.

De vicaris-generaal (plaatsvervanger van de bisschop) stuurt deze winter een brief aan een pastoraal werker. Hij was actief als voorganger in een parochie die het al enkele jaren zonder priester moest stellen; regelmatig ging hij voor in woord- en communiediensten. Het waren speciale gezinsvieringen, goed bezocht door kinderen, ouders en grootouders.

Volgens de kerkleer zijn woord- en communiediensten half werk: je zit wel in de kerk, maar je loopt toch de eucharistie mis. Een pastoraal werker kan brood en wijn namelijk niet zelf 'omzetten' in lichaam en bloed van Christus. Hij of zij kan alleen hosties uitdelen die eerder door een priester zijn gewijd, tijdens een echte eucharistieviering.

Een paar citaten uit de vertrouwelijke brief van de superieur aan deze, in zijn ogen al te ijverige man in het veld (die anoniem wil blijven): „Hoewel ik de wijze waarop u de vieringen gestalte gaf niet deelde, wil ik u hartelijk dankzeggen voor uw betrokkenheid. (...) Het leek toch erg op het veinzen van de Eucharistie. (...) Het parochiebestuur vroeg mij of het mogelijk was dat u toch de liturgiegroep mee bleef begeleiden. Nu er een nieuw team pastores is, zie ik daarvan af. Ondanks uw buitenkerkelijke opstelling blijven wij u dankbaar, (...) maar nu hebben benoemde en aangestelde mensen de verantwoordelijkheid (...). Ik dien hun de mogelijkheid te geven hun ambt uit te oefenen op een wijze die de wereldkerk ons vraagt.”

Voor een buitenstaander is het wellicht een ondoorzichtige kwestie. Want wat is erop tegen als een priesterloze parochie vieringen weet te organiseren waarin de gelovigen toch een gewijde hostie kunnen ontvangen?

In officiële zin zo'n beetje alles. De eucharistie – het delen van het brood, dat volgens de kerk waarlijk het lichaam van Christus is – vormt de kern van het rooms-katholieke geloof. De vorige paus benadrukte dat onvermoeibaar, tot in zijn laatste encycliek. Het simpelweg consumeren van het heilig brood is niet voldoende. Ook het beleven van het moment van 'transsubstantiatie' (wezensverandering) dat in de eucharistieviering plaatsvindt, is spiritueel van levensbelang. En een priester is nu eenmaal de enige bemiddelaar die daarin kan en mag voorgaan.

Toch daalt het aantal eucharistievieringen in Nederland gestaag (tussen 2002 en 2005 met 13 procent), terwijl woord- en communiediensten juist een flinke groei vertonen (van 17 procent in dezelfde periode).

Voornaamste oorzaak is het priestertekort. Sinds 1985 is het aantal priesters met zo'n 30 procent afgenomen. Tegelijk is het aantal pastoraal werkers en diakens sinds 1985 meer dan verdubbeld; binnenkort is deze groep net zo groot als het priesterbestand. Deze kerkelijke werkers, onder wie veel vrouwen, staan in de hiërarchie onder de priester. Genoeg personeel voor woord- en communiediensten dus, maar daar zit de kerk bepaald niet op te wachten.

In Malden, forensendorp bij Nijmegen (bisdom Den Bosch), zat de parochie twee jaar zonder priester. De plaatselijke pastoor was oud en wilde meer rust. Ook hier toonde het parochiebestuur zich inventief. Voor zondagse eucharistievieringen werden priesters ingehuurd en een vrouwelijke pastoraal werker ging voor in woord- en communiediensten. Tot genoegen van velen. Maar niet van de bisschop, zo bleek.

Theo Derksen, destijds vice-voorzitter van het parochiebestuur, kreeg een telefoontje van de vicaris- generaal. Derksen: „De vicaris zei: 'Goed nieuws: ik heb een pastoor voor u. Maar ik heb wel een voorwaarde: alle activiteiten op het gebied van woord- en communiediensten in uw parochie moeten ogenblikkelijk stoppen'.”

Het viel Derksen rauw op zijn dak, in zijn parochie bestond een enthousiaste werkgroep voor de organisatie van dergelijke vieringen. Derksen: „Ik vroeg hem wat er zou gebeuren als we daar níet mee ophielden. 'Dan zijn er twee mogelijkheden', antwoordde de vicaris-generaal. 'Of u krijgt de eerste tien jaar geen priester meer, of de bisschop benoemt een ander parochiebestuur, dat luistert naar onze eis.'”

Misschien is het wel de diepste angst van de Nederlandse bisschoppen dat hun schapen het onderscheid tussen de hoge, sacramentele handelingen en de goedbedoelde gebeden en rituelen van een leek niet meer zien. Jan-Willem Wits, woordvoerder van de Nederlandse bisschoppenconferentie, beaamt dit.

„De vormgeving van woord- en communiediensten komt soms in hoge mate overeen met de eucharistieviering”, zegt Wits. „Een gregoriaans koor zingt dan bijvoorbeeld een complete mis, het enige dat ontbreekt is de consecratie.

Dat wekt zorgen bij de bisschoppen: als zulke bijeenkomsten te veel ingeburgerd raken als alternatief voor de eucharistie, dreigt het onderscheid te vervagen.”

Neem de Sint Urbanusparochie in Ouderkerk aan de Amstel. Al ruim vier jaar heeft het dorp geen eigen pastoor meer. Toch staat er geen vacature voor een priester op de website. „Het bisdom zoekt misschien een priester, maar wij niet”, zegt Marita Melchers, interim-secretaris van het parochiebestuur.

De meeste parochianen in Ouderkerk zijn tevreden met de manier waarop het gebrek aan een eigen priester is opgelost. Een vrouwelijke pastoraal werker gaat voor in de meeste vieringen. De gewijde hosties die zij uitdeelt, zijn 'geconsacreerd' ('tot Lichaam van Christus geworden') tijdens de eucharistievieringen die priester Gérard van Tillo, of een andere priester uit de regio, eens in de twee, drie weken in de kerk houdt. Van Tillo: „Je zorgt voor reserve. Een extra ciborie met hosties, een extra kelk wijn.” Geconsacreerde wijn bewaren druist overigens in tegen de kerkelijke regels.

Van Tillo is als 'administrator' verantwoordelijk voor de parochie. Op hem wordt een beroep gedaan voor de sacramentsbediening. De pastoraal werker doet het dagelijks werk:

gesprekken, pastorale zorg. Van Tillo, emeritus-hoogleraar sociologie, noemt dit verschil in bevoegdheden 'niet meer zo van deze tijd'. „Veel mensen zien het bijna als een soort magie.”

Volgens Jan-Willem Wits van de Nederlandse bisschoppenconferentie is er geen sprake van een principieel landelijk beleid tegen woord- en communiediensten. De strategie verschilt per bisdom. Dat is ook in de cijfers terug te zien (zie kader). Maar hij vindt het logisch dat er af en toe tegen de 'creatieve oplossingen' wordt opgetreden. Wits: „Als de praktijk zover afwijkt van wat de kerk wil, kun je soms beter een lijn trekken.”

Tineke van Elmpt was een van degenen die daarmee te maken kregen. Ze was pastoraal werkster in de Groningse Martinusparochie, waar ze wekelijks voorging. Nu is ze geestelijk verzorgster in een zorginstelling van protestantse snit. Van Elmpt: „Er kwam een andere bisschop, die benoemde een andere pastoor, en daarna kon ik mijn werk niet meer doen zoals de mensen het van me verwachtten.”

Het is precies het scenario waar Neeltje Bouma rekening mee houdt. Zij is pastoraal werkster in de Groninger dorpen Bedum en Delfzijl. Daar gaat ze veel voor in woord- en communievieringen. In het nabije Uithuizen is nu een jonge priester-in-wording benoemd. „De praktijk moet uitwijzen hoe het loopt”, zegt Bouma. „Maar het zou kunnen dat mij straks mijn plaats gewezen wordt. Ik denk dat de parochianen wel zullen protesteren als ik aan de kant geschoven zou worden.”

Het slinkende priesterbestand in combinatie met de gegroeide voorraad pastoraal werkers en diakens is voor de Nederlandse bisschoppen geen reden zich soepel op te stellen. Woordvoerder Wits: „Het is de vraag of men dan de pijn van het priestertekort nog voldoende zou voelen. Als het goed is, verwijst iedere voorganger in een woord- en communiedienst naar de eucharistieviering en spreekt verdriet uit om het ontbreken van een priester. Soms wordt als symbool een stola op de lege stoel van de priester gelegd.”

Maar veel oude priesters en parochianen, zoals die in Ouderkerk met hun populaire pastoraal werkster, vinden de alternatieve vieringen allerm minst treurig. Zij zijn eerder geneigd in de woord- en communiediensten de toekomst van de kerk te zien, met een grote rol voor leken. In het bisdom Breda gaan volgens een woordvoerder behalve pastoraal werkers ook wel eens 'opgeleide vrijwilligers' voor, al zijn dat 'uitzonderingen'.

Pastor Wilting van de Sint Jan de Doper-parochie in Amsterdam mijmert erover in zijn parochieblad. Hij ziet in dat ook in zijn parochie de situatie zal ontstaan dat niet ieder weekend een eucharistieviering mogelijk zal zijn, 'al was het maar vanwege het feit dat uw pastor geen twintig meer is'. „Gelukkig is er nu een groep ontstaan die zich wil bekwamen in het voorbereiden en leiden van woord- en communiediensten”, schrijft Wilting.

De kerkelijke woordvoerders benadrukken het belang van het onderscheid tussen eucharistie en 'al het andere'. Volgens hen wijzen de ontwikkelingen erop dat nieuw onderricht over de exclusieve waarde van de eucharistie geboden is. Ze zien in het soms al te fanatieke enthousiasme van commissies en koren een grote bedreiging voor het sacramentele karakter van de kerk.

Nederlandse katholieken die iedere zondag een hostie verwachten, zijn als het ware 'verwend'. Wits: „Er staat nergens dat iedere liturgische bijeenkomst ook de communie moet bevatten.” Een woord- en gebedsdienst, een viering waarin geen communie wordt uitgereikt,

kan volgens Wits een goed alternatief zijn. Zeker als in dezelfde kerk – of in de buurt – in hetzelfde weekend ook een eucharistieviering plaatsvindt. Maar dat soort vieringen is niet populair. „De behoefte aan communie zit heel diep, daar kunnen we niet omheen”, erkent Wits. „En vanwege het priestertekort kunnen we het ons niet permitteren om de woord- en communiediensten te schrappen of te verbieden. Maar het liefst zouden we zien dat ze überhaupt niet nodig waren.”

Bisdom Roermond heeft het minste priesterloze diensten

In de meeste Nederlandse bisdommen ligt het aantal woord- en communiediensten rond de helft van het aantal eucharistievieringen, in de bisdommen Utrecht (165 vieringen per weekend in 2004) en Breda (70) ruim daarboven.

Het bisdom Den Bosch vertoonde in 2004 de grootste verschuiving: per weekend 95 eucharistievieringen minder dan in 2003, en 50 woord- en communiediensten erbij. „Het is zeker niet de bedoeling dat deze diensten toenemen”, reageert een woordvoerder.

Bisdom Groningen Leeuwarden spant de kroon: daar is het aantal woord- en communiediensten de laatste jaren gelijk aan het aantal eucharistievieringen (50 per weekend). De weerstand tegen die situatie is voelbaar, zeker sinds de benoeming van bisschop Eijk in 1999.

In het bisdom Roermond vinden niet alleen de meeste eucharistievieringen plaats (530 per weekend in 2004), maar ook verreweg de minste woord- en communiediensten (25).

Volgens woordvoerder Bemelmans komt dat deels doordat Roermond heel weinig pastoraal werkers heeft. „Maar het is ook te danken aan ons ontmoedigingsbeleid. Wij noemen dergelijke vieringen 'eucharistie met een gaatje'.”

Het bisdom Roermond verkeert in een relatieve luxe-positie: het beschikt over genoeg priesters om iedere week in iedere parochie een eucharistieviering te houden. Bemelmans: „Maar wij moeten ook kerken sluiten, zo'n twintig in de afgelopen tien jaar.

Wij pleiten al jaren voor minder vieringen – liever één echte mis per weekend. En we halen priesters uit het buitenland, bijvoorbeeld uit India en Argentinië.”

Alleen de bisdommen Haarlem en Utrecht slaagden erin het aantal alternatieve vieringen in 2004 daadwerkelijk te beperken en zelfs een lichte groei in eucharistievieringen te genereren.

„Wij zijn vastbesloten het aantal woord- en communiediensten in ons bisdom nog verder terug te dringen”, zegt Wim Peeters, woordvoerder van bisdom Haarlem.